

Szilágyi István: Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985). Publikon Kiadó, Pécs. 2022. 203 o.

Lőrinczné Bencze Edit

Szilágyi István professzor 2022-ben *Modernizációs stratégiák és kivételes állam Brazíliában (1955–1985)* címmel napvilágot látott könyve egy olyan régióba kalauzol el bennünket, amelyről Magyarországon keveset tudunk és különösen kevés a magyar nyelven olvasható munka. Így már a cím alapján tudhatjuk, hogy hiánypótló ismeretekkel fogunk találkozni a monográfiában, melynek segítségével ráláthatunk Brazília egy meghatározó, izgalmas és számos átfogó következtetésre alkalmas időszakának történetére. A látszólag történelmi munka azonban ennél sokkal többet tartogat az olvasó számára, hiszen nemcsak egyetlen állam sajátos 30 éves történelmi periódusának az ábrázolása, hanem ennek az államnak a nemzetközi politikába, a nemzetközi rendszerbe való beágyazódásának ismertetése, az itt végbemenő modernizációs folyamatok áttekintése.

Felmerül a kérdés, hogy mi készítette a Szerzőt, hogy foglalkozzon Brazília 1955 és 1985 közötti időszakának, a kivételes állam kiépítésének, konszolidációjának, majd megszűnésének sajátosságaival. Több indokot is találunk, melyek közül kiemelkedik, hogy Szilágyi István évtizedek óta foglalkozik a mediterrán térség – Spanyolország és Portugália – s az ahhoz ezer szállal kötődő Latin-Amerika kutatásával, melynek vonulatába kiválóan illeszkedik a Brazíliát görcső alá vevő jelen munka. Kutatásainak regionális aspektusa nem érthető meg egy tágabb dimenzióba helyezés nélkül, ezért számtalan tanulmánya íródott a nemzetközi politika elméleteiről és aktuális kérdéseiről, s Brazíliát is mint a nemzetközi kapcsolatok egyik kulcsszerepet betöltő államát vizsgálja. A nemzetközi aspektus geopolitikai megközelítéssel is kiegészül nála. A Szerző szűkebb-tágabb kutatási érdeklődése mellett a monográfia megszületésében fontos szerepet játszott, hogy Latin-Amerika csupán az egyike a globális világ három félperifériális térségének, mellette Dél-Európa és Kelet-Közép-Európa is ebbe a kategóriába sorolható, mindháromban sajátos modernizációs folyamatok tanúi lehetünk, így a komparatív elemzések hozzásegíthetnek bennünket saját rendszereink és stratégiáink megértéséhez, s ezzel a kérdéskör magyar vonatkozása sem elhanyagolható. Összességében a kötet nem szokványos feldolgozása egy állam harmincéves történelmi periódusának, sokkal szélesebb diskurzusban tárgyalja a kérdéskört, belehelyezve az államot a nemzetközi kapcsolatok trendjeibe. A monográfia interdiszciplináris megközelítésű, holisztikus nézőponttal íródott, a statikus nézőpont helyett a folyamatokat ábrázolja, és ebből az aspektusból vizsgálja Brazília kapcsolatait és a világ más régi-

óival való kölcsönhatását, a nemzetközi rendszerek összefüggéseiben ismerhetjük meg az államot.

Mindezek következtében a kötet jelentős hozzáadott értékkel rendelkezik a nemzetközi politika olyan elméleti vonatkozásaihoz, mint a válság és az új típusú politikai mozgalmak vagy a jelenkori államformák csoportosítása. Utóbbi esetén a Szerző alaposan körbejárja a kivételes állam definiálásában szerepet játszó kutatók munkáit, s ezeket összegezve, az így kialakult fogalmat adaptálja a latin-amerikai államokra, ahol a politikai hatalom közvetlen gyakorlásában meghatározó szerepe van a hadseregnek, mely a hazai és nemzetközi transznacionális tőke érdekeiben végzi tevékenységét a civil technokratákkal együtt. A latin-amerikai régióhoz tartozó kivételes államok létrejöttében eme lokális sajátosságok mellett a nemzetközi viszonyok rendszerében végbemenő változások hatásaira is felhívja a figyelmet, úgymint a három említett félperifériális térségben összeomló tekintélyuralmi rendszerek, a bipoláris világrend megszűnése, a többpólusú, multilaterális világ kialakulása, az új típusú regionális integrációk létrejötte, az eurázsiai térség felemelkedése, a civilizációk és identitások szerepének felértékelődése.

Tekintettel arra, hogy a kötet a brazil modernizációs stratégiák vizsgálatát állítja fókuszba, a nemzetközi politikaelmélet modernizációra vonatkozó fogalmi rendszere is áttekintésre kerül. A Szerző a történelmi fejlődés során kialakult három modernizációs modell – német, brit, latin – fő összetevőinek, eltérő államtípusainak és az állami szerepvállalás, valamint a gazdaságpolitika sajátosságainak összehasonlításával definiálja a félperifériális térségekre jellemző latin típusú, szervesen, erőltetett ütemben és a felzárkózást fő célként meghatározó modernizációs kísérletet, mely sikertelen volt. Ezt a modellt a szinte kizárólagos állami irányítás és beavatkozás, diktatórikus működés jellemzi mind a gazdaság, mind a politikai berendezkedés terén, mely nem veszi figyelembe a jóléti és szociális szféra igényeit. Különösen ezen utóbbiak miatt vált sikertelenné, mert a militarizmusra épülő modernizáció során nemhogy csökkent, hanem növekedett a társadalmi kirekesztés és egyenlőtlenség, a szegénység. A munka első fejezete tehát a fogalmi rendszer tisztázásával, a brazil történelem nemzetközi kontextusba helyezésével foglalkozik, s ezzel megalapozza a Brazíliában huszonegy évig tartó diktatúrának a megértését.

A munka középpontjában Brazília áll, mely a latin-amerikai kontinens legnagyobb kiterjedésű és legnagyobb népességű országa, a világ hatodik legnépesebb állama, a Mercosur-országok vezetője, a BRICS-országcsoport tagja, a régió vezető hatalma, s mindezek eredményeképp nemcsak a latin-amerikai kontinensen, hanem a nemzetközi viszonyok rendszerében is növekvő befolyással rendelkezik. Brazília ennek következtében potenciális nagyhatalomként definiálható, egy olyan feltörekvő állam-

ként, amely a hetedik/nyolcadik helyet foglalja el a világhierarchiában, s az EU 2030-ra vonatkozó globális GDP-előrejelzése alapján is a nyolcadik helyre rangsorolják.¹

A diktatórikus háttérrel megvalósult brazil modernizációs kísérlet bemutatása három fejezetben történik. A második fejezet a katonai hatalomátvétel előzményeivel foglalkozik, melynek belső aspektusa a brazil társadalom erőteljes megosztottsága, az ennek a megszüntetésére irányuló különböző modernizációs kísérletek és reformok közötti rivalizálás, míg külső kereteit a hidegháború jelentette. Az 1956 és 1961 között hatalmon lévő Juscelino Kubitschek elnök által elindított „Tervcélok” nevet viselő gazdasági-társadalmi reformok, majd pedig az őt követő João Goulart Hároméves Terv reformjai ellenállást váltottak ki, és 1964. április 1-én az új militarizmus hatalomátvételét eredményezték. Ebben szerepet játszott még a hadsereg időközben lezajló professzionalizációja, átpolitizálódása és civil akciói, továbbá a Legfelső Hadi Akadémia által megfogalmazott állandó és konjunkturális nemzeti célok, a nemzeti hatalom és a nemzeti egység megteremtése, a biztonság és fejlődés, a nyugati civilizáció védelmezése és a nagyhatalmi státusz elérése, mint geopolitikai prioritások megjelenítése.

A harmadik fejezet a kivételes állam kiépítésének és konszolidációjának folyamatát vizsgálja és ezt két szakaszra bontva tárgyalja. A kivételes állam kiépítésének első időszakára 1964 és 1968 között került sor, s e korszakhoz kapcsolódóan a Szerző számba veszi az intézményes rendeleteket és bemutatja az 1967. évi alkotmányt, melyek segítségével kiépült a tekintélyuralmi-bürokratikus rendszer és a kivételes állam alapvető berendezkedése.

A politikai és a gazdaságpolitikai irányvonal megváltozására, a diktatúra kiteljesedésére Arturo Costa e Silva (1967. március 15. – 1969. augusztus) és Emilio Garrastazu Medici (1969. október 30. – 1974. március 15.) elnöki periódusában került sor, s egyben ezt tartjuk a rendszer konszolidációs szakaszának is. Kezdetét az 1968. december 13-án elfogadott 5. számú Intézményes Rendelet jelenti, mely megváltoztatta a diktatúra intézményrendszerét, rendkívüli hatalommal ruházta fel az elnököt, betiltotta a tüntetéseket, ekkor került sor a megtorlások intézményesítésére, a demokratikus és politikai szabadságjogok felszámolására, a rendszerrel szembehelyezkedők elleni erőszakra és megtorlásokra. Ezek az évek a legkeményebb diktatúra időszakát jelzik, ekkor zajlott le az „államcsíny az államcsínyen belül”, ezért nem véletlen, hogy politikai szempontból ezt a szakaszt óloméveknek – az 1968-as nyugat-európai diáklázadásokat követő időszak megjelölését átvéve –, gazdasági aspektusból

¹ Szilágyi István (2019): *Nemzetközi rendszer és geopolitikai modellek közép-európai perspektívából*. In: *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok*, 1. sz. 62–87., 84–85.

pedig a brazil gazdasági csoda időszakának nevezték.² Ebben az időszakban az importhelyettesítő növekedést ösztönző gazdaságpolitikával sikeresen növelték Brazília gazdasági versenyképességét, felszámolták az USA-tól való egyoldalú gazdasági függőséget, s mindez a GDP évi átlagos 10%-os emelkedését eredményezte. Számos zöldmezős, infrastrukturális és állami beruházásra került sor, támogatták a hazai nehézipart, vaskohászatot és petrokémiát, beindították a brazil nukleáris programot, sikeresen integrálták az északi régió gazdaságát, 26,3%-kal nőtt a tartós fogyasztási cikkek felhasználása, 18,1%-kal a közvetlen működőtőke-befektetések száma. Mindezek következtében Brazília gazdasági és politikai értelemben is erős állammá vált, azonban a gazdasági modernizáció és a gyors gazdasági növekedés ellenére az alsóbb osztályok elszegényedésének folyamata felerősödött, miközben a jövedelem koncentrációja is nőtt. S ezen növekvő társadalmi és gazdasági különbségek, valamint a nemzetközi élet negatív trendjei – a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer összeomlása, az 1971-es világgazdasági válság, az 1973-as olajválság – következtében a gazdasági növekedés megtorpant, nőtt az infláció és az állam eladósodása, ami a brazil gazdaságot tartós, 10 éves gazdasági recesszióba taszította.

Az utolsó, negyedik fejezet az átmenet időszakának történéseit és a kivételes állam végének sajátosságait dolgozza fel. Az 1974 és 1985 közötti időszak a diktatúra felülről irányított és ellenőrzött fokozatos átalakításának és lebontásának, egy demokratizálódási folyamatnak az időszaka, mely a kivételes állam megszűnésébe torkollik. A Szerző a Brazíliában végbemenő változásokat ismét nemzetközi kontextusba helyezi, s együtt kezeli a világ félperifériális térségeiben három hullámban lezajló demokratizálódási folyamatokkal, a Dél-Európában, Kelet-Közép-Európában és Latin-Amerikában megdőló tekintélyuralmi rendszerekkel, a nyomában kialakuló rendszerváltozásokkal és demokratikus politikai átalakulásokkal. A munka a nemzetközi politika elméleti vonatkozásai szempontjából az átmenet három típusát különbözteti meg, a megegyezéses, a rendszer széthullásával járó és az önkizárásos formát. A Brazíliában lezajló eseményeket a politikai átmenet önkizárásos útjaként definiálja, melynek során a tekintélyuralmi elit részéről indul a politikai változás, de ennek formáját és ütemét felülről irányítja, és megszabja határait, s a lebontás során egyre kevésbé képes ellenőrzése alatt tartani az átmenet történéseit.³

Az utolsó fejezet számba veszi Ernesto Geisel és João Baptista de Oli-

² Szilágyi István (2019): Brazília: a modernizációs diktatúrától a hibrid posztdemokráciáig. *Geopolitikai Szemle*, I. évf. 3. sz. 23–52., 31.

³ Szilágyi István (2015): Kivételes állam, modernizáció és posztdemokrácia Latin-Amerikában. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.): *A 21. századi államiség kérdőjelei*. Székesfehérvár, KJF. 155–216., 185.

veira Figueiredo elnökök a demokratikus átmenet megvalósítására tett intézkedéseit, többek között a diktatúra alapjául szolgáló, 1968-ban elfogadott 5. számú intézményes rendeletet, a cenzúra és a kétpártrendszer eltörlését, a politikai pártok működésének engedélyezését, az amnesztiát. S amikor az 1985-ös elnökválasztás eredményeképpen huszonegy évig tartó diktatúra után civil elnöke lett az államnak, ez a kivételes állam formájában működő diktatúra végét is jelentette, bár annak jogi kereteit csak az 1988-ban életbe lépett alkotmány teremtette meg.

Szilágyi István munkája a Publikon Kiadó kiadásában 2022-ben látott napvilágot. Ez a Szerző 19. monográfiája. A kötet 203 oldalban mutatja be Brazília történelmének ezen harmincéves periódusát, jól áttekinthető tagolásban, a téma megértését segítő szakaszokra bontva az időszakot. A kérdéskörrel viszonylag keveset tudunk itthon, ezért a sok adatot, idegen nevet, kifejezést tartalmazó nem könnyű olvasmányt sokoldalúan tárja elénk a Szerző. Egyrészt a fogalmak nagyon pontos meghatározása segít az értelmezésben, másrészt 58 ábra – köztük diagramok, táblázatok, képek, fotók (köztük a Szerző saját felvételei is), karikatúrák, térképek – foglalják össze a mondanivalót és teszik élvezetesebbé a szakkönyvet. A jegyzetapparátus kiemelkedő, használatát segíti, hogy az az egyes fejezetek végén került elhelyezésre. A felhasznált irodalom áttekinthetősége, négy típusba történő csoportosítása szintén a könnyebb átláthatóságot biztosítja.

Módszertani szempontból sokszínű kiadványt tarthat kezében az olvasó. A munkát nem sorolhatjuk a hagyományos országelemzések közé, interdiszciplinaritása során felhasználja a nemzetközi politika hagyományos elméleteit, fogalmait, a geopolitikát, a területi tanulmányokat, a történelmet, fő rendszerező elve a kronológia és a komparatív módszer, s mindemellett civilizációs és művelődéstörténeti elemek, irodalmi és művészeti alkotásokra, sportra történő utalások is szép számmal találhatóak a könyvben. Ez a sokoldalú megközelítés az egyik legfontosabb szempontja a kötetnek. Bár a monográfia időben és térben pontosan lehatárolt, mégis túlmutat ezeken, hiszen Brazília történéseit nem kezeli függetlenül Latin-Amerikától, sőt kitágítva a teret, a félperifériás régiókkal egybevetve, azokkal összehasonlítva tárgyalja a kérdéskört. Mivel Magyarország ezen félperifériás térségek egyikébe tartozik, magyar vonatkozások is megjelennek a könyvben. A tárgyalás időben is túlmutat az említett harminc éven, a kivételes állam formájában működő diktatúra megszűnésével létrejövő hibrid demokrácia megőriz bizonyos tekintélyuralmi elemeket, melyek a katonai visszatérés veszélyét is magukban foglalják, gondoljunk csak a Bolsonaro-időszakra vagy a 2023. január 8-i zavargásokra.

A munka alapjául szolgáló források és kutatások kiemelkedőek, a Szerző szavaival élve „*másfél évtizedes, Magyarország, Brazília, Portugália*

és Spanyolország különböző intézeteiben, könyvtáraiban és egyetemein végzett kutatómunka eredménye” (9. o.). A számtalan primer forrás, a személyes szakmai konzultációk, a témával foglalkozó konferenciákon s kongresszusokon való részvétel olyan ismeretek birtokába juttatták a Szerzőt, ami egy hazánkban hiánypótló munkának a megjelenéséhez vezetett. A Brazília 1955 és 1985 közötti történelmét, politikai rendszerét és annak változásait, gazdasági és politikai viszonyainak jellemzőit, modernizációját, a kivételes állam létrejöttét, konszolidációját, majd megszűnésének körülményeit tárgyaló munka a szakemberek, illetve a felsőoktatásban a nemzetközi kapcsolatok, történelmi, geopolitikai tanulmányokat folytató hallgatók számára kiváló szintézis, de jó szívvel ajánlom mindazoknak, akik érdeklődnek „egy hazánktól sok tekintetben eltérő kultúrát és civilizációt képviselő ország intellektuális kalandokkal járó” (10. o.) megismerése iránt. A Szerző ezt az utazást, valamint a Brazília iránti érdeklődés felkeltését kívánta megvalósítani a könyvében, sikerrel.